

**INKLUZIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU:
PERSPEKTIVE I IZAZOVI
PRIMJER UNIVERZITETA U SARAJEVU**

**INCLUSION IN HIGHER EDUCATION: PERSPECTIVES
AND CHALLENGES, AS EXEMPLIFIED BY THE
UNIVERSITY OF SARAJEVO**

Ademović Neđmina¹, Gušić Admir²

¹Stručna saradnica u Uredu za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu i studentica na doktorskom studiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

²Student na doktorskom studiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

SAŽETAK

Posljednju dekadu svjedočimo sve prisutnijem diskursu koji zagovara jednako pravo na obrazovanje. Najglasniji u tom diskursu su zagovornici deinstitucionalizacije djece s invaliditetom, te jačanja podrške u formalnom obrazovanju u vidu inkluzivnijih učionica. S obzirom na mali broj osoba s invaliditetom uključenih u proces visokog obrazovanja, te na razloge istog, koji su izvanjski faktori u odnosu na ovu kategoriju - arhitektonske barijere, nedostatak asistivne tehnologije, neprilagođenost literature za osobe s invaliditetom, needuciran univerzitetski kadar za rad sa studentima s invaliditetom i na kraju neadekvatni zakonski i podzakonski akti koji određuju prava osoba s invaliditetom u oblasti visokoga obrazovanja, priozašla je potreba za inkluzivnom kulturom i u visokoškolskim ustanovama. U ovome radu prikazati ćemo najdominantnije teorijske stavove u vezi inkluzivnog obrazovanja, te analizirati trenutno stanje kada je u pitanju praksa provođenja strategija i zakona koji se odnose na ovu oblast. Posebno ćemo se osvrnuti na odgovor Univerziteta na ovaj izazov, kroz osnivanje Ureda za podršku studentima, čiji je jedan od fokusa osiguravanje i promocija inkluzivne kulture, s ciljem sistemskog educiranja kako akademskog osoblja tako i razvijanje društvene solidarnosti unutar cjelokupne društvene zajednice.

Gljučne riječi: *studenti s invaliditetom, inkluzija u obrazovanju, jednake mogućnosti, razumna prilagoba, sistem podrške.*

ABSTRACT

During the last decade, we have witnessed the increasingly present discourse which proposes the equal right to education. The loudest voices which promote that discourse are the proponents of deinstitutionalization of children with disabilities, and of strengthened support in formal education, as manifested by more inclusive classrooms. Given that there is a small number of persons with disabilities included in the higher education process, which is caused by external factors – architectural barriers, the lack of assistive technology and adapted books for students with disabilities, the university staff which is not educated to work with students with disabilities and finally, inadequate laws and by-laws which prescribe the rights of persons with disabilities in higher education, the need for a more inclusive culture in higher education institutions arose. In this paper, we will present the most dominant theories regarding the inclusive education and analyze the current state of affairs, in terms of the practical implementation of the strategies and laws relevant for this area. A special attention will be dedicated to the University's response to this challenge, through the establishment of the Student Support Office. One of the foci of the Office is to ensure and promote the inclusive culture, aiming to systematically educate the academic staff and promote social solidarity within the community.

Key words: *students with disabilities, inclusion in education, equal opportunities, reasonable adjustment, support system.*

UVOD

Osnovni pojmovi koji se protežu kroz ovaj rad a koji su ujedno i sastavni dio svih strategija, zakona i konvencija vezanih za inkluziju su slijedeći, a definirani su upravo iz Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i njenog Opcionog protokola koju je Bosna i Hercegovina potpisala 2009. godine i ratificirala je u martu 2010. godine. Kada govorimo o pojmu „osobe s invaliditetom“ mislimo na osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

U samom procesu obrazovanja invaliditet iziskuje određene prilagodbe, one se ogledaju u procesu uklanjanja arhitektonskih barijera, omogućavanje pristupa informacijama- ovdje se prvenstveno misli na osobe sa oštećenjima vida i sluha, ali i na osobe sa disleksijom i sličnim poteškoćama u učenju te prilagodbu literature.

Kada govorimo o samom nastavnom procesu najčešći oblici prilagodbe su:

- mogućnost izbora na koji način će se realizirati ispit, produženo vrijeme ispita- ovom slučaju je preporuka da se vrijeme ispita produži za sve studente na tom ispitu,
- stavljanje na uvid sadržaja koji treba pripremiti, odnosno koji će se obrađivati na narednom predavanju unaprijed;
- uvažavanje potrebe individualizacije u postavljanju rokova za ispunjavanje studentskih obaveza također se pokazalo kao unapređujući faktor učešća i učenja za sve studente jednako,;
- načini prilagodbe koji uključuju korištenje asistivne tehnologije radi unapređenja nastavnog procesa.

Uvažavajući prava studenata s invaliditetom na prilagodbe u procesu obrazovanja, Univerzitet u Sarajevu putem Ureda za podršku studentima afirmira i učestvuje u realizaciji gore navedenih oblika prilagodbe. Studentima sa oštećenjem vida i studentima sa oštećenjem sluha se na ovaj način pruža mogućnost da ispitate polažu na način koji je njima najadekvatniji odnosno prilagođen njihovim potrebama. Također distribuiranje sadržaja koji će se obrađivati na narednim predavanjima prije realizacije istih, kako bi se studenti s oštećenjem vida ili sluha mogli pripremiti i pratiti predavanja, je jedan ponuđenih načina prilagodbe. Ured za podršku studentima posjeduje asistivnu tehnologiju koja je besplatna za korištenje studentima Univerziteta u Sarajevu. Ured za podršku studentima također posjeduje i Braille-ov štampač i visokokvalitetni skener koji se koriste za adaptaciju literature u formate koje mogu koristiti studenti s oštećenjem vida, a osim adaptacije potrebne stručne literature Ured radi i na prilagodbi materijala

za predavanja, prezentacije i druge oblike izvođenja nastave. Također po potrebi u ulozi posrednika Ured osigurava i tumača znakovnog jezika za studente s oštećenjem sluha koji su nezamjenjivi za realizaciju prijemnih ispita, nastave i redovnih ispitnih aktivnosti na Univerzitetu u Sarajevu. Ured realizira niz aktivnosti koje doprinose širenju inkluzivne kulture na Univerzitetu a neke od njih su: realizacija obuka iz oblasti inkluzivnog obrazovanja za akademsko i neakademsko osoblje Univerziteta u Sarajevu, kontinuiran rad na detekciji i uklanjanju arhitektonskih barijera na organizacionim jedinicama, rad sa studentima iz oblasti karijernog savjetovanje, psihološko savjetovanje i pravna pomoć studentima koji iskazuju potrebu za istim, snimanje audio knjiga za studente s oštećenjem vida kojima digitalni formati ne odgovaraju za učenje, obuke za studente-jačanje njihovih generičkih kompetencija i priprema za prelazak na tržište rada nakon školovanja, Ured pruža mogućnost volontiranja za zainteresovane studente te mnoge druge aktivnosti koje promovišu inkluziju i jednakost.

Izostanak gore navedenih mjera neminovno producira diskriminaciju na osnovu invaliditeta koja se u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom označava kao „svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje na osnovi invaliditeta koje ima svrhu ili učinak sprečavanja ili poništavanja priznavanja, uživanja ili korištenja svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, društvenom i svakom drugom području, na ravnopravnoj osnovi s drugima. Ona uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući i uskraćivanje razumne prilagodbe“.

Kao dobar početak u društvima kao što je bosanskohercegovačko smatra se i blagovremeni i ciljano usmjereni proces razumne prilagodbe koja je u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom pojmovno određena kao: „potrebne i odgovarajuće izmjene i prilagodbe koje ne nameću nerazmjern ili neprimjeren teret, potrebne u konkretnom slučaju, kako bi se osiguralo da osobe s invaliditetom ravnopravno s drugim osobama uživaju i koriste sva ljudska prava i osnovne slobode“.

U okviru teme kojom se bavimo to bi značilo da se uklone arhitektonske barijere tamo gdje imamo studente kojima je to potrebno, prilagodba literature u odgovarajuće formate za studente koji su već involvirani u nastavni proces i slične prilagodbe tamo gdje ima trenutne potrebe za tim.

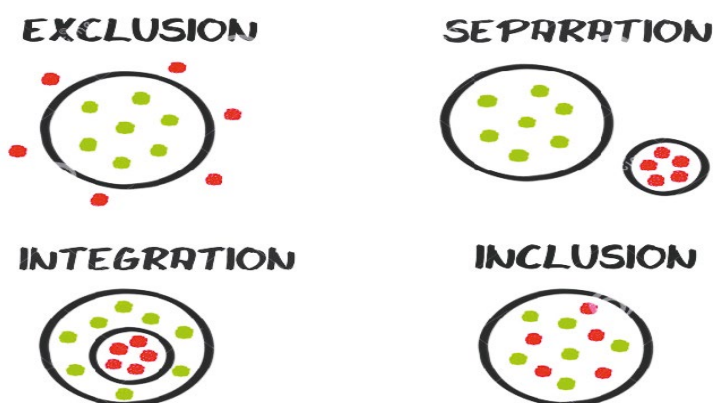
Sve prilagodbe koje postanu dio nastavnog procesa moraju biti u skladu akademskim standardom odnosno ne smiju dovoditi u pitanje kvalitet akademskog standarda u bilo kom segmentu. U Pojmovniku osnovnih termina i definicija iz područja osiguravanja kvalitete u visokom obrazovanju Odbor za upravljanje kvalitetom Sveučilišta u Zagrebu definiše akademski standard kao: sposobnost da se dostigne određeni stupanj akademskoga postignuća. U pedagogiji, definiran je kao sposobnost studenta da izvede zadatke koji su prikladni za određeni stupanj obrazovanja, najčešće predstavlja

izmjerenu sposobnost pojedinca za postizanje pretpostavljenih nastavnih ciljeva koji se operacionaliziraju izvođenjem radova koji se procjenjuju (Pojmovnik osnovnih termina i definicija iz područja osiguravanja kvalitete u visokom obrazovanju).

Univerzalni dizajn, definisan u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, označava „oblikovanje proizvoda, okruženja, programa i usluga na način da ih mogu koristiti svi ljudi u najvećoj mogućoj mjeri, bez potrebe prilagođavanja ili posebnog oblikovanja. Univerzalni dizajn neće isključivati pomodne naprave za određene skupine osoba s invaliditetom u onim slučajevima kada je to potrebno“. Primjer univerzalnog dizajna je pristupna rampa koja olakšava pristup osobama koje se kreću pomoću kolica, starijim osobama, ženama sa bebama u kolicima, te radnicima koji unose ili iznose veći teret. Također primjer su i vrata koja se automatski otvaraju. Iako se primarno univerzalni dizajn koristio samo za planiranje prostora u arhitektonskom smislu, danas se univerzalni dizajn pokušava primijeniti i na kreiranje nastavnih sadržaja, odnosno na kreiranje i distribuciji informacija.

U samom procesu obrazovanja univerzalni dizajn podrazumijeva korištenje prilagodljivih materijala u nastavi, te ispuniti zahtjev za edukacijom nastavnog osoblja, dakle koristiti sva sredstva u nastavi koja će dovesti do ispunjavanja ishoda učenja za što veći broj učenika/studenata, također je bitno napomenuti da univerzalni dizajn ne isključuje prilagodbu radi uklanjanja barijera za studente sa invaliditetom ovisno o vrsti invaliditeta (Barić, sar., 2009).

Za početak određenja inkluzije, neophodno je da odredimo pojmove koji su prethodili inkluziji u kontekstu obrazovanja.

Slika 1¹. Pokazuje nam različite etape društvene svijesti- drugi i drugačiji u obrazovnom sistemu kroz historiju.

¹ https://www.researchgate.net/figure/Diagram-of-Exclusion-Segregation-Integration-Inclusion_fig1_312370960

Često, s namjerom rješavanja problema kojim se bavi ovaj rad, nailazimo na tri dominantne pogreške koje su vodile definiranju i usvajanju inkluzije kao savremenog rješenja u društvenom kontekstu problematiziranja marginaliziranih grupa. Prva pogreška jeste onaj oblik društvenog kretanja koji kao konačni rezultat proizvodi isključivanje odnosno izolaciju pojedinaca i/ili grupa. Kada govorimo o školskom sistemu možemo kazati da on kroz historiju dominantno prati sliku 1. slijedi drugi korak u oblikovanju društvene svijesti separacija određenih individua što svjedoči i postojanje specijalnih/posebnih obrazovnih ustanova za djecu s poteškoćama/osobe s invaliditetom. Promjena društvene svijesti koja predstavlja značajan pomak ka samoj inkluziji je integracija u obrazovni sistem što je rezultiralo posebnom prilagodbom sistema obrazovanja za ove učenike ali za promjenu se to događalo u razredu pred drugom djecom ali u paralelnom procesu i nerijetko autori ovo smatraju klasičnim vidom separacije unutar društvene grupe. U ovom obliku proces izjednačavanja postaje paradoksalan jer umjesto ostvarivanja jednakosti on stvara isključivo separaciju odnosno diskriminaciju. Nakon integracije nastupa paradigma inkluzije koja je i danas aktuelna.

Kada govorimo o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini savremene rasprave i društvene promjene ovog medija ostvarivanja pojedinca kreću se prvenstveno u dva pravca ostvarivanja cilja. Prvi pravac kojeg ćemo se samo djelimično dotaći jeste prilagodba tržištu rada, dok je drugi onaj civilizacijski bitniji i sociološki interesantniji za istraživanje sama inkluzija. Etimološki inkluzija nas upućuje na civilizacijsku, historijsku grešku odnosno nemar koji se različitim pristupima i strategijama djelovanja pokušava ispraviti. Kada govorimo o obrazovanju kroz inkluziju mi zapravo govorimo o procesu uključivanja osoba u date procese, odnosno stvaranju zakonskih pretpostavki za njihovo uključivanje. Analizom dosada prihvaćenih strategija, zaključaka javnih rasprava i okruglih stolova na temu obrazovanja i inkluzije, možemo zapaziti da inkluzija u Bosni i Hercegovini podrazumijeva prije svega omogućavanje pristupa obrazovnim resursima osobama sa invaliditetom.

Primjeri inkluzivne prakse a studente s invaliditetom na univerzitetima u svijetu

Kako bi razumjeli savremene tokove kada govorimo o inkluzivnom visokom obrazovanju, važno je napomenuti da je Univerzitet u Sarajevu u nezavidnoj poziciji u odnosu na univerzitete čije ćemo inovativne prakse iznijeti u nastavku, a sve zbog jako lošeg balansa u osiguranju ravnopravnog položaja studentima s invaliditetom. Ovdje se prvenstveno misli na ustanove, čiji je zadatak osiguravanje uživanja prava iz oblasti socijalne zaštite, koje bi trebale snositi dio troškova odnosno obezbjediti sredstva potrebna za asistivnu tehnologiju koja je potrebna studentima s invaliditetom, a što je ujedno i praksa naprednih zemalja kada je u pitanju osiguranje prava na obrazovanje. Tako naprimjer na većini univerziteta u državama sa zakonodavnim okvirom (jaki socijalni programi) koji pokriva većinu potreba osoba s invaliditetom

radi se samo na prilagobi literature za studente s oštećenjem vida, konsultativno se radi sa akademskim osobljem te se pruža usluga psihološkog savjetovanja. Što se tiče asistivne tehnologije nju obezbjeđuje država preko nadležnih ministarstava i službi, što je također slučaj i kod personalnih i asistenata u nastavi dok se u BiH kroz zakonodavna rješenja nije vodila briga o ovome segmentu pa Univerzitet bezuspješno pokušava obezbijediti sredstva za ovu vrstu usluge. Dakle, na svjetskom nivou danas kada govorimo o inkluzivnom obrazovanju i prilagodabama obzirom na vrstu invaliditeta imamo prilično ujednačen i univerzalan pristup, dok je trenutno najveća rasprava i najveći napor na postizanju cilja da se osobe s intelektualnim poteškoćama uvode u visoko obrazovanje.

Kako bi stekli što bolji uvid u ono što je trenutno trend u svjetu i šta su dostignuća u polju visokog obrazovanja za studente s invaliditetom, dati ćemo pregled nekoliko inovativnih praksi u svijetu koje su predstavljene u Zero Project Report 2020².

- India- BNCA Univerzitet- UDC Centar. Osnovan je Centar za Univerzalni dizajn u kojem se znanje o univerzalnom dizajnu prenosi studentima i arhitektima. Osobe s invaliditetom su bile uključene u tim koji je kreirao kurikulum za ovaj predmet, i predmet je uključen u dodiplomske i postdiplomske studije.
- Indonezija- Center for Disability Studies and services, Univerzitet Brawijaya. Uočen je problem jako malog procenta osoba s invaliditetom koji imaju pristup visokom obrazovanju (0,9 % od 25 miliona osoba s invaliditetom) a sve uzrokovan siromaštvom, nedostatkom servisa podrške i nedovoljno proširenoj svijesti o osobama s invaliditetom. Univerzitet je uveo kvotu od 20 studenata godišnje koji će imati izravan pristup visokom obrazovanju kao i podršku pri učenju. Uveli su također i vršnjačku podršku za zapisivanje bješki i neke druge vrste podrške.
- Ekvador- Universidad Politecnica Salesiana UNESCO Chair and Support Technologies. Uočeno je da studenti s invaliditetom nailaze na mnoge barijere jer im je asistivna tehnologija često nedostupna a metode učenja i ispitivanja nisu inkluzivne. Mogli bi najkraće reći da imaju pristup koji u centar stavlja studente i njihove potrebe, tako su i roditelji uključeni u sam proces detektiranja potreba i također su razvili sistem vršnjačke podrške kako među studentima s invaliditetom tako i sa drugim studentima koji su zainteresovani da učestvuju u ovoj aktivnosti.
- Čile- Universidad de Andres Bello- Program za studente sa intelektualnim poteškoćama. Da bi omogućili studentima s intelektualnim poteškoćama pristup visokom obrazovanju osnovan je trogodišnji program . Na prvoj godini programa je fokus stavljen na razvoj kognitivnih, jezičkih i socijalnih vještina neophodnih za buduće radne aktivnosti. Na drugoj godini studenti stiču posebne vještine tako što biraju module iz jedne od pet oblasti: administracija, edukacija, posluživanje-ketering, vrtlarstvo i veterina. Na trećoj godini programa studenti stiču iskustvo

2 <https://20cxh614hon119kmcx49v25h-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2020/02/2020-Zero-Project-Report-Education-accessible.pdf>

u kompanijama iz izabrane oblasti. Svi materijali za učenje su dizajnirani da budu prilagođeni za studente sa intelektualnim poteškoćama, i individualizirana podrška je obezbjeđena.

- Austrija- Padagogische Hochschule Salzburg- Blue University programme. BluE program je osam-semestarski program koji omogućava studentima sa intelektualnim poteškoćama da kreiraju i studiraju individualizirani program zajedno sa studentima Pedagoškog fakulteta koji imaju ulogu tutora. Započeo je 2017 godine i uključuje 2 studenta sa intelektualnim poteškoćama i svaki od njih radi sa četiri do pet studenata pedagogije. Glavni ciljevi programa su povećanje samopouzdanja i nezavisnosti uključenih studenata.
- Australia- Center for Disability Studies (CDS). Daje mogućnost osobama sa intelektualnim poteškoćama da iskuse univerzitetski život i da se prijave za plaćeno stažiranje a sve uz vršnjačku podršku i karijerno savjetovanje. Mogu da pohađaju predavanja i tutorijale uz pomoć mentora i imaju mogućnost uključivanja u univerzitetske klubove- udruženja kako bi stvarali nove društvene veze i prijateljstva. Inicijativa promoviše različitost, poštovanje, inkluziju i obogaćuje iskustva učenja za sve studente.

Prepreke za inkluziju na Univerzitetu u Sarajevu i oblici podrške studentima s invaliditetom

Jedan od najozbiljnijih problema sa kojima se studenti s invaliditetom susreću na Univerzitetu u Sarajevu su arhitektonske barijere. Također je bitno napomenuti kako niti jedan fakultet odnosno organizaciona jedinica Univerziteta u Sarajevu nije u potpunosti prilagođena potrebama studenata s invaliditetom, neprilagođenost se ogleda u neposjedovanju osnovnih elemenata za stvaranje okruženja minimalne pristupačnosti dok je zanimljivo da neke organizacione jedinice posjeduju elemente ali oni nisu u funkciji (Duranović, 2019). Primjeri ovakve prakse su toaleti za osobe s invaliditetom koji na organizacionim jedinicama koje ih posjeduju nisu u funkciji- pretvoreni su u ostave ili ih koristi samo osoblje fakulteta, podizne rampe koje nisu u funkciji zbog neadekvatnog održavanja, liftovi koji nisu u funkciji ili su zaključani te nisu na raspolaganju studentima za korištenje, mnogo je primjera barijera koje se ogledaju u preprekama na površinama predviđenim za kretanje, neplanski postavljeni stubovi, stubišta te stakleni portali bez ikakvih upozorenja na njima, koji predstavljaju opasnost za osobe sa djelimičnim oštećenjem vida, a bitno je istaknuti da niti jedna organizaciona jedinica nema postavljene taktilne trake za kretanje osoba sa oštećenjem vida niti natpise na brajevom pismu.

Ozbiljnost ovog problema se ogleda u tome da studenti koji se kreću u kolicima, nisu u mogućnosti birati fakultet na kojem žele da studiraju prema svojim preferencijama buduće profesije kojom žele da se bave, već su primorani studirati na nekolicini fakulteta koji uvažavaju osobe koje se kreću u kolicima te su im uklanjanjem arhitektonskih

prepreka omogućili pristup prostorijama fakulteta. Važno je napomenuti da se ovdje očituje ignorantski odnos samih institucija prema ovim pojedincima jer s jedne strane u zakonskoj su obavezi omogućiti jednak pristup za sve osobe što je između ostalog i Ustavna kategorija Bosne i Hercegovine, dok s druge strane krše osnovne postulate nauke i humanističkog pristupa društvu, što je između ostalog jedan od temelja nastanka i razvoja ove društvene institucije. Samim tim generiše se i na svojstven način opravdava sveprisutna stigma spram osoba s invaliditetom. Ovdje treba naglasiti da proces inkluzije odnosno omogućavanja provedbe strategija inkluzije nije blagodat koju ove institucije treba da učine spram osoba trenutno isključenih iz procesa obrazovanja zbog prethodno navedenih barijera, već je to ne samo poštivanje ljudskih prava koji omogućavaju svakom pojedincu pravo izbora u ovom slučaju buduće profesije već i preuzimanje odgovornosti da napravljeni izbor. Manipulacija ovom kategorijom u obrazovnom sistemu, kada govorimo o javnim ustanovama jeste ta što se te institucije finansiraju kroz oporezivanje građana, samim tim i kroz oporezivanje osoba s invaliditetom, a da se na kraju osobe isključuju iz procesa obrazovanja samo zbog toga što su njihova sredstva iskorištena za neke druge potrebe institucije. Kada govorimo na ovaj način mi zapravo želimo da kažemo da inkluzija nije proces uključivanja određenih osoba u određeni sistem jer one su već dio tog sistema sa poštivanjem društvenog ugovora i svih obaveza koje proističu iz istog; već je to proces otklanjanja historijskog kontinuuma stigmatizacije i defakto prisilnog isključivanja iz uživanja određenih rezultata društvenog kretanja.

Stoga obaveza je pravna i kulturološka, fakulteta/univerziteta da omogući jednak pristup za sve jer pristup obrazovanju je pokazatelj ravnopravnosti u društvu.

Studenti sa invaliditetom u prosjeku studiraju duže od predviđenog roka za završetak određenog ciklusa studija a najčešće zbog teškoća sa kojima se susreću i izostanka podrške u smislu arhitektonske i svake druge prilagodbe koju su institucije obavezne pružiti (Evidencija studenta s invaliditetom na Univerzitetu u Sarajevu). Cilj podrške uvijek treba voditi osamostaljivanju studenta, dovesti inkluzivnu kulturu do toga nivoa da studenti budu nezavisni od sistema podrške što je moguće više, te da spremni za profesionalni život napuste visokoškolsku ustanovu i pristupe tržištu rada.

Na osnovu istraživanja (Ured za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu- za internu upotrebu/ do sada ne publikovano) provedenog u periodu decembar 2019- januar 2020. godine, na ciljnoj grupi- studenti s invaliditetom Univerziteta u Sarajevu, najčešće potrebe za podrškom studenata s invaliditetom se ogledaju u slijedećem:

- organizacija radionica socijalnih vještina, treninzi i radionice na teme: kako upravljati vremenom, metode i tehnike učenja, priprema studenata za tržište rada,
- podrška u učenju,

- psihološko savjetovanje,
- korištenje asistivne tehnologije,
- prilagodba i dostupnost literature.

Prakse na drugim univerzitetima pokazuju širok spektar podrške studentima s invaliditetom, od one minimalne gdje je većina zakonom propisanih uslova ispunjena, do one sveobuhvatne gdje je praksa u polju inkluzije, kao i na Univerzitetu u Sarajevu, tek u početnom stadiju. Analizirajući zakonske okvire drugih zemalja i podzakonskih akata univerziteta uvidjeli smo potrebu istaći neke nedostatke naših zakonskih rješenja. Kod same determinacije pojmova koji se koriste pri kreiranju ovih akata nedostaje studiozniji pristup i dopuna akata definiranjem pojmova kao što su: studenti s invaliditetom, akademski standard, individualizacija u visokom obrazovanju, također nije definisan davalac procjene za ispunjavanje jednog od uslova za upis na studij (sposobno obavljati praktične zadatke u nastavi), kao ni uslovi pod kojima se izdaje ista procjena, te niz drugih nejasnoća koje je neophodno razjasniti pri sljedećim izmjenama zakonskih i podzakonskih akata.

Analiza zakonodavnog okvira inkluzivnog visokoškolskog obrazovanja u Kantonu Sarajevo

U Bosni i Hercegovini ova problematika odnosno strategija uključivanja u obrazovni proces osoba s invaliditetom vrši se kroz najniži nivo vlasti, kantonalno zakonodavstvo. Iako je ona propisana na najvišim nivoima vlasti zbog same strukture Bosne i Hercegovine procjenjeno je da će ovaj nivo vlasti zbog svojih kapaciteta i resursa kojima raspolaže, najadekvatnije odgovoriti izazovu. Treba napomenuti da je to i jedna od obaveza Bosne i Hercegovine koja proizilazi iz uslova za pristupanje Europskoj uniji. Najviši nivo vlasti u državi u polju obrazovanja vrši samo koordinaciju aktivnosti.

Za potrebe ovog istraživanja fokusirati ćemo se na Kanton Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, te zakone koji tretiraju ovu problematiku. Kao osnovni- krovni zakon koji tretira ovu oblast jeste Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo koji ne predstavlja *lexspecijalis* kada je u pitanju inkluzija, već se podzakonskim aktima pokušava nadomjestiti nedostatak istog, koji bi trebao da garantuje prava i obaveze studenata s invaliditetom.

Posebna prava koja uživaju studenti s invaliditetom definisana su članom 67. Zakona o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo, koji glasi:

Član 67.

(Prava studenata sa poteškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom)

(1) Studentima sa poteškoćama u razvoju i invaliditetom priznaje se pravo na individualizaciju u postupku realizacije nastavnog procesa odnosno prisustvovanja nastavi,

sudjelovanju u izvođenju pojedinih nastavnih sadržaja kao i na provjerama znanja studenata.

(2) Visokoškolska ustanova je obavezna statutom preciznije urediti prava studenata iz stava (1) ovog člana, kao i prava lica sa poteškoćama u razvoju i sa invaliditetom prilikom apliciranja za upis u prvu godinu studija i polaganja prijemnog ispita.

Osnovno pravo koje garantuje ovaj Zakon iz kojeg se crpe sva dalja prava sadržan je u stavu 1., a podrazumijeva individualizaciju u samoj realizaciji nastavnog procesa. Međutim ono što je nedostatak ovog Zakona jeste to što nije definisano na koji način i do kojih granica seže sama individualizacija, kao ni to ko je obavezan pripremiti plan, u kojem vremenskom roku kao i to da Zakon ne predviđa kontrolu provođenja individualizacije nastavnog procesa. Stavom 2. ovog člana zanemarena je činjenica u Kantonu Sarajevo pored državnog egzistiraju i privatni univerziteti na koje je prebačena moć odlučivanja o pravima osoba s invaliditetom, te se na taj način otvorila mogućnost stvaranja neravnopravnog položaja osoba s invaliditetom kao i relativizacija prava u Kantonu Sarajevo.

Slijedeći bitan član za analizu u ovom radu je član 164. (Utvrđivanje broja i strukture studenata) Zakona o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo, koji u stavu 3. detaljnije uređuje pravo studenata s invaliditetom pri upisu na Univerzitet odnosno organizacionu jedinicu u statusu budžetski finansiranog studenta na sva tri ciklusa studija.

(3) Lice sa utvrđenim stoprocentnim invaliditetom ima pravo upisati se jedanput na Univerzitet/organizacionu jedinicu u statusu budžetski finansiranog studenta na bilo kojem studijskom programu za sva tri ciklusa studija, pod uslovom da je:

- a) položilo prijemni ispit;*
- b) sposobno obavljati praktične zadatke u nastavi;*
- c) steklo pravo upisa na odgovarajući ciklus studija i*
- d) dostavilo dokaz nadležne institucije o statusu lica sa invaliditetom i procentu invaliditeta.*

Ono što možemo cijeniti pozitivnom stranom ovog člana Zakona je to što on garantuje određena prava koja nisu definisana u niti jednom drugom zakonu. Ali niz je nepravilnosti u ovome članu a koje su u potpunosti kompatibilne sa dominantnim greškama u poimanju inkluzije koje smo opisali u uvodnom dijelu ovog istraživanja. Prva pogreška u ovom članu jeste ta što generalizira invaliditet, te bez obzira na specifične potrebe različitih oblika invaliditeta spram nastavno-naučnog procesa, Zakon priznaje samo stopostotni invaliditet. Još jedan nedostatak ovoga Zakona je što ne poznaje socio-ekonomske razlike osoba s invaliditetom te sve osobe sa stopostotnim invaliditetom možemo reći djelimično smatra osobama u stanju socijalne potrebe.

Samom činjenicom da Zakon priznaje samo stopostotni invaliditet i garantuje pravo bez obzira na ekonomski status, inkluzija se provodi u pogrešnom pravcu jer sredstva namjenjena za ovo procesno djelovanje ne koriste se na najefikasniji mogući način jer smatra se da će osobe boljeg ekonomskog stanja bez obzira na intervencije države biti uključene u proces daljeg obrazovanja te da one osobe ispod stopostotnog invaliditeta a nisu u stanju samofinansiranja ostati će isključene iz daljeg procesa obrazovanja. Nedostatak koji smo uočili, koji se pojavljuje a proizlazi iz ovog Zakona jeste taj što se Zakonom predviđaju uslovi koje student mora ispuniti a jedan od njih je i „*da su sposobni obavljati praktične zadatke u nastavi*“, a da pri tome nije definisan davalac procjene za navedeno, kao ni uslovi pod kojima se izdaje ista procjena.

Možemo zaključiti da se ovakvom formulacijom zakona stvara dodatna segregacija i ekskluzivitet subkategorija ove populacije. Pored navedenog ovaj Zakon u suprotnosti je sa praksama europskih zemalja koje procenat invaliditeta neophodan za ostvarivanje prava spušta do šezdeset posto i uvodi pojam stanja socijalne potrebe.

U cilju nadopune Zakona o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i otklanjanja svih nejasnoća, prava studenata s invaliditetom se detaljnije tretiraju dokumentom „Pravila studiranja za prvi, drugi ciklus studija, integrirani, stručni i specijalistički studij na Univerzitetu u Sarajevu“ tačnije članom 5. Prava studenata sa poteškoćama u razvoju i invaliditetom. Prije svega ovaj dokument koristi se zastarjelom odnosno konvencijalno neprihvaćenom terminologijom, što između ostalog može da izazove negativne emocije spram samog pristupa obrazovanju, dokument također predviđa individualni i individualizirani program za studente s invaliditetom: *“Individualni program odnosi se na sadržajnu i metodičku prilagodbu, dok se individualizirani pristup odnosi samo na metodičku prilagodbu u radu sa studentima sa poteškoćama u razvoju i invaliditetom”*. U stavu 6. ovog člana predviđa se pri izradi individualnog i/ili individualiziranog programa konsultacija sa odsjekom koji ne postoji na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, pored toga problem je i to što europska praksa ne priznaje individualni program kako ga definiše gore navedeni akt- dakle ne poznaju sadržajnu prilagodbu u smislu redukcije obima (Zero Project Report 2020).

Specifičnost Univerziteta u Sarajevu u odnosu na druge univerzitete u Europi je u tome što nema prijemnog ispita koji obrazovne ustanove inače koriste za selekciju učenika/studenata, a najčešće se koristi upravo prilikom prijema studenata na fakultete. Inkluzija u obrazovanju je temeljno pravo, no kako utvrditi strukturu inkluzivnih procesa na Univerzitetu u Sarajevu a da ne ugrozimo same ciljeve naučnog procesa odnosno akademski standard visokoškolske ustanove. Druge visokoškolske ustanove iz okruženja i Europe provode prijemne ispite tako da se eventualna individualizacija nastave dešava samo u segmentima koji ne ugrožavaju akademski standard i predviđene ciljeve nastave. Ovako strukturiran sistem visokog obrazovanja

predviđa da nastavnik izvrši prilagodbe i individualizira plan rada prema potrebama svojih studenata, no bitno je ponovo naglasiti da se ne previde akademski standardi i postizanje ishoda učenja podjednako za sve studente. Teret individualizacije koji je sada na nastavniku pokušava se ublažiti time što institucija nudi pomoć u vidu stručnog usavršavanja i stavljanja na raspolaganje kako ljudskih resursa tako i asistivne tehnologije koja potpomaže sam nastavni proces za studente sa invaliditetom. Konkretno na Univerzitetu u Sarajevu osnovan je Ured za podršku studentima u koji osim stručnog tima koji stoji na raspolaganju za sve univerzitetske radnike u oblasti inkluzivnog obrazovanja u smislu savjetodavne podrške, također nudi i asistivnu tehnologiju i opremu potpuno besplatno za korištenje studentima, nastavnom i nenastavnom kadru, kako bi se u ovom smislu olakšao sam proces individualizacije nastavnog programa.

Nespремnost Univerziteta u Sarajevu da se bavi ovim problemom, a što se ogleda kroz ovaj Pravilnik jeste stav 9. koji predviđa da se naznači u diplomi i dodatku diplomu studenata s invaliditetom u slučaju kada je studij realiziran po individualnom i / ili individualiziranom programu, verificirajući tako društvenu stigmatu kao naučno prihvatljivu. U ovoj meta igri prava i pravila, praksa na Univerzitetu u Sarajevu pokazuje da se akademski standard sve češće relativizira kako bi se ispunile pravne norme.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Dok se u europskim zemljama, pa i u susjednoj Hrvatskoj problematizira prednost pri upisu na visokoškolske ustanove, odnosno upis studenata s invaliditetom iznad 60% van kvota, te se kao glavni razlog za takvu mjeru koja producira pozitivnu diskriminaciju navodi da ovi kandidati nisu stekli kompetencije koje bi ih stavile u jednak položaj s ostalim kandidatima za upis na studij, mi se moramo zapitati da li će Univerzitet u Sarajevu studente koji završe po individualnom programu staviti u isti takav položaj kada govorimo o njihovim kompetencijama za bavljenje naučnim radom, a i u kontekstu savremenosti i kapitalističkih aspiracija gdje je obrazovanje samo priprema za tržište rada. Hoće li biti spremni za tržište rada ili će i dalje iziskivati mjere pozitivne diskriminacije radi manjka kompetencija.

Različiti pristup i izdvajanje studenata može dovesti samo do smanjenja motivacije studenata s invaliditetom, izazivati negodovanja kod drugih studenata. Negativni stavovi zbog nejednakog tretmana neće biti slučaj samo unutar akademske, već mogu postati realitet cjelokupne društvene zajednice. Sve mjere koje se poduzimaju neophodno je da vode većoj samostalnosti studenata s invaliditetom, te da u nastavnom procesu vode očuvanju akademskog standarda i realizaciji ciljeva obrazovnog procesa, odnosno ciljeva određenog stepena obrazovanja u ovom slučaju visokoškolskog obrazovanja. Nastavnici bi trebali biti svjesni da ne smiju kompromitirati

ciljeve učenja bilo kakvom redukcijom nastavnog sadržaja jer upravo će to studente s invaliditetom dovesti u nepovoljniji položaj u budućnosti, izložiti ih dodatnoj stigmati i diskriminaciji kako u naučnoj zajednici tako i na samom tržištu rada.

S obzirom na kompleksnost ovog procesa kao i civilizacijsku normu koja je pred nama neophodno je uključiti sve aktere društva, prvenstveno one koji dolaze iz akademske zajednice jer pred njima se nalazi hipoteka promjene društvenog kretanja i stvaranja paradigme jednakog društva, društva jednakih šansi. U cilju efikasnog i kvalitetnog procesa treba se osvrnuti na pozitivne prakse zemalja u regiji i šire, te na taj način iskoristiti društveni potencijal, odnosno intelektualni kapital bosanskohercegovačkog društva.

LITERATURA

1. Barić A., Czerny S., Ćirić J., Fajdetić A., Kiš-Glavaš L., Kranželić V., Lončar-Vicković S., Pahljina Reinić R., Romstein K., Vulić-Prtorić A. (2008). Izvođenje nastave i ishodi učenja. Preuzeto dana: 24.11.2019., sa: http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Podrska/SSI/Izvodj_nastave.pdf
2. UNESCO (1994). The Salamanka Statement and Framework on Special Needs Education. Paris: UNESCO. http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF
3. Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo. Preuzeto dana 21.11.2019., sa: <http://www.unsa.ba/o-univerzitetu/propisi/zakon-o-visokom-obrazovanju-kantona-sarajevo>
4. Statut Univerziteta u Sarajevu. Preuzeto dana 21.11.2019., sa: <http://www.unsa.ba/index.php/o-univerzitetu/propisi/statut-univerziteta-u-sarajevu-0>
5. Pravila studiranja za prvi, drugi ciklus studija, integrirani, stručni i specijalistički studij na Univerzitetu u Sarajevu. Preuzeto dana 21.11.2019., sa: <http://www.unsa.ba/o-univerzitetu/propisi/pravila-studiranja-za-prvi-drugi-ciklus-studija-integrirani-strucni-i>
6. Fajdetić A., Farnell T., Jokić-Begić N., Kiš-Glavaš L., Lenček M., Miholić D., Pribanić Lj., Sekušak-Galešev S. (2009) OPĆE SMJERNICE. Preuzeto dana 24.11.2019., sa: http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Podrska/SSI/Opce_smjernice.pdf
7. Duranović F., (2019). Pristupačnost fakulteta Univerziteta u Sarajevu studentima s invaliditetom- Završni diplomski rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. Preuzeto dana 21.12.2019., sa: http://ff.unsa.ba/files/zavDipl/18_19/ped/Fikreta-Duranovic.pdf

8. Strategy for advancement od rights and status of persons with disabilities in the Federation of Bosnia and Herzegovina (2016-2021). (2016)
9. Uredba o prostornim standardima, urbanističko -tehničkim uvjetima i normativima za sprječavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za osobe sa umanjnim tjelesnim mogućnostima. (2009) Preuzeto dana 18.11.2019., sa: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2009/uredbe/22.htm>
10. Uputstvo o izradi i održavanju službenih internet stranica institucija Bosne i Hercegovine. Preuzeto dana 18.11.2019., sa: http://www.savjetministara.gov.ba/pdf_doc/uputstvowebbos.pdf
11. Ebersold S., (2011). Inclusion of Students with Disabilities in Tertiary Education and Employment, Education and Training Policy, OECD Publishing, Paris.
12. Pojmovnik osnovnih termina i definicija iz područja osiguravanja kvalitete u visokom obrazovanju. (2015). SVEUČILIŠTE U ZAGREBU. Preuzeto dana 18.11.2019., sa: http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Studiji/Kvaliteta/Kvaliteta2/dokumenti/Pojmovnik_osnovnih_termina_i_definicija.pdf
13. Vukasović A., (1999). Pedagogija. Hrvatski katolički zbor „MI“, Zagreb
14. Muminović H., (2013). Osnovi didaktike. Des doo Sarajevo
15. Slika 1. https://www.researchgate.net/figure/Diagram-of-Exclusion-Segregation-Integration-Inclusion_fig1_312370960
16. Thomas Butcher, and others, 2020., Zero Project Report 2020, <https://20cxh-614hon119kmcx49v25h-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2020/02/2020-Zero-Project-Report-Education-accessible.pdf>
Preuzeto dana 01.03.2020, godine.